

УДК 271.222(497.11)-788-36:929 Рафаило Банатски, свети
271.222(497.11)-523.6(497.11)"16"
DOI: 10.5937/sabornost10-8065
Прегледни чланак

Дејан Воргић*

Хришћански културни центар др Радован Биговић, Београд

Свети Рафаило Банатски у контексту историјских извора и етнолошке грађе

Abstract: Овај истраживачки рад пре свега има за циљ да расветли историјске околности живота и смрти Преподобног Рафаила. У посебном сегменту рада акценат ће бити стављен на постојање манастира са посветом Ваведења Богородице концем XVII века у Бечкерек, у коме је краткотрајно боравио и умро јеромонах Рафаило. Почетком XVIII долази до развоја култа посвећеног овом хиландарском монаху, а ово истраживање ће испратити све сегменте његове манифестације, до званичног саборског канонизовања 1965. године.

Key words: Свети Рафаило Банатски, култ, Бечкерек, Ваведенски храм, Хиландар, дрест.

1. Живот и смрт грешног Рафаила (друга половина XVII века)

Свети Рафаило Банатски био је родом Србин и јеромонах хиландарски. Он је био послат од стране свог братства у Банат на таксид (илити скупљање милостиње) за манастир. Након што је умро у Банату његове мошти показују чудотворност, а парохијани му прилазе са вером. Ови биографски подаци о Светом Рафаилу су нам познати са записа на полеђини иконе, који је публиковао архимандрит Нићифор Дучић (1889, стр. 131). Постоји још један стари запис који се може довести у везу са овим светитељем. Он се налази у једном зборнику текстова аскетско-исихастичког садржаја написаном око 1400. године, и поново приповезаном у XVII веку. У овом личном запису се каже да је зборник прочитао грешни Рафаило пред сам час самртни у Крајини темишварској. Успут он додаје да је болан и да би волео даље писати, али да није у стању (Богдановић 1978, стр. 179)¹. Ове Рафаило речи у рукопису данас се чувају у хиландарској библиотеци на Светој гори.

* dejanborkic@gmail.com

¹ Интересантно је да Рафаило као место боравка наводи Крајину темишварску. У време турске власти ово подручје звало се Темишварски пашалук, а након 1718. године улази у употребу назив Темишварски или Тамишки Банат. Појам крајине се најчешће користио

Историјски извори о грешном Рафаилу су веома скромни и говоре нам углавном о последњим тренуцима његовог овоземаљског живота. Прво питање које се намеће само по себи јесте прецизирање времена у коме је живео овај исихаста. Запис који нам је оставио грешни Рафаило оквирно је датиран у XVII век, што нам свакако помаже у даљем истраживачком приступу (*ibid.*). Везе Свете горе са Банатом биле су снажне посебно у последњим деценијама XVII века. Дobar пример ових веза је владика кир Михаило, који се највероватније услед ратних околности обрео на Светој гори, где и умире. Он је са титулом бечкеречког владике 1687. године био ктитор живописа припрате храма манастира Светог Петра (Аврамовић, 1848). Своју ктиторску делатност Михаило, овог пута као темишварски владика, наставља у манастиру Хиландару. До 1691. године финансирао је иконостас од седефа, да би потом обновио и хиландарску келију Св. Николе на Хухли у Кареји (Богдановић, 1978). У прилог везама између Бечкерека и Хиландара иде и податак да је у Бечкеречком кадилуку код Араче постојао метох манастира Хиландара под називом Бакедош (Фотић, 2000).

Боравак бечкеречко-темишварског владике Михаила на Светој гори поклапа се са једном веома значајном иницијативом. У то време светогорски монаси траже дозволу од стране аустријског цара Леополда I да могу прикупљати прилоге, јер је требало платити тешки ратни данак који је Светој гори наметнут од стране Турака. Међу представницима монаха који су тражили право посете аустријским земљама насељеним православцима у пролеће 1688. године нашао се и хиландарац Рафаило Зотовић (Фотић, 2000). С обзиром на име овог монаха, временски оквир и повод доласка можемо претпоставити да је вероватно реч о грешном Рафаилу који касније умире у Бечкереку (данас Зрењанину), где и данас почивају његове мошти.

2. Манастир у бечкеречкој Граднулици (1694–1698)

Постоји више записа из XIX века који сведоче о томе како је на простору данашње порте Ваведенског храма у Зрењанину (у делу града под називом Граднулица), крај гробног места Преподобног Рафаила, некада био манастир. Александар Сандић (1836–1908) приповеда како га мајка још док је био дете води у манастир, а епископ темишварски Георгије Бранковић (1830–1907) приликом посете Ваведенском храму 1887. године казује да је био у манастирској цркви. Чак се и улица у којој се налази црква у времену пре 1879. године назива Манастирском (Pavlov, 1994; Поповић, 1996).

Током турске владавине Бечкереком и Граднулицом постојање манастира на овом простору није забележено у историјским изворима. У два наврата (1660. и 1666) пећки монаси бораве у Банату уредно пописујући

за погранична подручја, а често се доводио и у везу са ратним дејствима, па је постојао и термин крајинити то јест војевати (Милојевић, 1872).

места и приложнике, али манастир ни у једном тренутку не спомињу (Поповић, 1931). Сама црква у приближно време јесте постојала, о чему нам говори сачувана камена плоча у функцији трпезе која је 1673. године даривана од стране ктитора (Павловић, 1965). Након одласка Турака са ових простора 1718. године манастир се такође не помиње. При Ваведенском храму 1727. године службу обављају два свештеника, а не монаси као што би се очекивало да је манастир био активан (Milleker, 1933). Године 1748. у Бечкерек у Ђорави и епископ темишварски Георгије Поповић, који посећује храм Ваведења пресвете Богородице, док помена о манастиру опет нема (Руварац, 1903).

Остаје нам да анализирамо један посебан период из прошлости Бечкерека који је уско повезан са Великим (Бечким) ратом (1683–1699). Борбе за ослобађање простора који ће касније добити назив Банат почеле су до 1688. године од стране војводе Новака Петровића и српске милиције. Бечкерек је у овим Ђорбама ослобођен од турске власти и војвода је 1689. године од Дворског ратног савета у Бечу безуспешно тражио да му се град додели на управу. Нешто касније велико интересовање за Бечкерек показао је епископ тада јенопољски Исаија Ђаковић. Године 1691. он је тражио дозволу за обнову воденице на Бегеју, као и то да добије на управу шуму Чонтика крај ње². Борба Исаије Ђаковића за овај посед трајала је све до 1693. године, када му је коначно предат, али је он морао лично да дође у Бечкерек и преузме га. Ова воденица је требало да снабдева српску милицију која се у великом Ђроју налазила око Бечкерека (Гавриловић, 2006).

Сасвим је сигурно да је владика Исаија Ђаковић Ђоравио у то време у Бечкерек у и упознао се са тамошњим приликама, јер је 1694. године постављен за епископа ослобођених области од Вилагоша до Панчева, а као седишта су му одређена два манастира посвећена Ваведењу Богородице, у Бечкерек у и Ходошу код Арада (Радонић, 1904). Иако је носио титулу темишварског епископа он није могао да резидира у Темишвару који је у то време и даље био у турским рукама. Овај податак је практично једини извор о постојању манастира у бечкеречкој Граднулицу. Он може бити допуњен само још информацијом са мапе града са краја XVII века, на којој се поред утврђеног града и дворца, види верско светилиште уцртано на месту где се данас налази Ваведенски храм у Зрењанину [Сл. 1] (Станојловић, 1938).

УЂрзо после именованја за темишварског епископа Исаија Ђаковић је 1695. године за себе и свог Ђрата тражио да му се додели цео Бечкерек заједно са пустаром Арадац и Ђарама Кулпин и Бело Ђлато. Нажалост не знамо како је Будимска коморска организација одговорила на ове захтеве

² Чонтика је некада, пре исушивања рукаваца реке Бегеј, била практично ада. Она се једним делом рукавца тада наслањала на Граднулицу, где се налазио манастир Ваведења Богородице. Касније овај део Бечкерека постаје вашариште.

(Гавриловић, 2006). Бечкерек ускоро постаје интересантан и Царској војсци, која одлучује у њему да направи велики лагер-магацин, који би снабдевао војску у акцијама у Банату и шире. Потом септембра 1696. у Бечкерек стиже 1.200 кола натоварених храном за људе и животиње и 400 кола са муницијом (*From the Imperial Camp at Betzkerek, 1696*). Борбе су се потом поново распламсале, а у лето 1698. године група од хиљаду Татара је на препад напала овај лагер-магацин. Притом су заробили 400 људи и упутили се према Темишвару који је у то време био у опсади аустријске војске (Hammer, 1830). Након ових догађаја дошло је до потписивања Карловачког мира 1699. године, а мировним уговором Темишварски пашалук враћен је Турској. На тај начин епископ Исаија, тада већ аустријски поданик, губи територију под својом јурисдикцијом и своје привремено седиште у Бечкереку.

Поставља се питање да ли је на оснивање манастира на неки начин утицао долазак или пак смрт грешног Рафаила. Интересантно је да је приликом помена 1694. године манастир носио посвету идентичну храму манастира Хиландар, што је чест случај са светилиштима која су била у одређеној корелацији са овим светогорским манастиром. Услед недовољно историјских извора везе између јеромонаха Рафаила, Исаије Ђаковића и Бечкерек делују нам прилично магловито. Манастир је сасвим очигледно био кратког века и највероватније је брзо запустео након потписивања Карловачког мира.

3. Успостављање култа хиландарца Рафаила (XVIII век)

Некада се источно од граднуличке цркве налазио и дом са две келије од печене цигле и покривен даскама, за кога се каже да су га подигли хиландарски монаси. Да ли је овај дом подигнут још за живота Рафаила или нешто касније како би се обезбедио боравак сабраће и утврдио култ новог светитеља, тешко је рећи. Овај дом забележен је приликом визитације Ваведенског храма у Граднулици 1758. године (Станојловић, 1938). Келије су касније срушене, вероватно приликом сређивања порте и градње нове цркве, јер нису видљиве на мапи града из 1793. године³.

Након смрти јеромонаха Рафаила мошти су почеле да показују своју чудотворност, што је препознато од стране парохијана у Бечкерек. Светост моштију потврђена је од стране манастира Хиландара, па је братство одлучило да се наслика икона са представом новог свеца. Он је приказан са светитељским нимбом у монашкој одори како једном руком благосиља, док у другој носи крст и бројаницу. Фигура је ослоњена на тло осликано јарко црвеном бојом, што у симболичном смислу можемо тумачити да је Рафаило за живота походио земљу натопљену крвљу страдалника у борбама

³ Мапа града под називом „План привилегованог трговишта Великог Бечкерек 1793“ (Plan von dem privilegirten markt Grosbecskerek 1793) чува се у Народном музеју у Зрењанину.

за ослобођење од Турака. Икона је настала након 1718. године, што видимо по натпису у коме се користи термин Банат. Њу је у најсветијем месту храма, у олтарском простору, видео архимандрит Нићифор Дучић приликом обиласка Хиландара 1882. године (Дучић, 1889).

Рафаилов гроб у Бечкереку је у приближно време обележен капелицом која се налазила тик уз граднулички храм, а њено постојање потврђено је приликом визитације храма 1758. године [Сл. 2] (Станојловић, 1938). Према мапи града из 1793. године видимо да је ова првобитна капела била квадратног тлоцрта, што се прилично разликује од данашње основе капеле.

Временом је култ Преподобног Рафаила растао, али је ипак остајао у локалним или могли бисмо пре рећи регионалним оквирима. Чини се да његово постојање није у правој мери признавано од стране врха тадашње Карловачке митрополије. Оваква врста диспропорције у гледиштима Карловца и Хиландара није усамљен пример. Сетимо се како је почетком XIX века у хиландарској цркви фреско осликан „Свети Милош Обилић“, иако он званично није био признат од стране митрополије за свеца (Богдановић, Ђурић и Медаковић, 1978). Током XVIII века у Карловачкој митрополији није канонизован ни један нови мученик, иако је било тежњи да се канонизује патријарх Арсеније III Чарнојевић (1633–1706). Један од разлога за неканонизовање јеромонаха Рафаила можемо тражити и у општим околностима које су владале у оквиру нове барокне религиозности, где је мање пажње придавано монашком животу и идеалима, али и у томе да су за Карловачку митрополију већи значај у том тренутку имали државотворни српски светитељи (Тимотијевић, 1996).

4. Чудотворни брест

Светост Преподобног Рафаила временом је прешла на стабло старог бреста у порти Ваведенског храма. Према предању оног дана када је монах умро у пукотини у самом корену стабла појавила се течност (Ф.М., 1939). Ова манифестација често се у српском народу зове и проплакано дрво. Александар Сандић у свом сећању казује да га је мајка водила на умивање светом водицом која извире из дебла бреста (Pavlov, 1994). Почетком XX забележено је и да су верујући доносили тешко болесне особе да проведу ноћ под брестом (Borovszky, 1912). О поштовању бреста сведочи и свештеник Коста Димитријевић који напомиње да народ верује да лечи разне болести и то посебно очне (Станојловић, 1938). Поред ритуалног умивања народ је водом мазао и друге делове тела.

Појава воде у бресту уско је повезана са веровањем у чудотворне изворе, који су уживали велику популарност међу српским народом током XVIII века. Ово веровање је посебно било изражено у Банату, где чак и данас има проблема са изворима чисте пијаће воде. Карловачка митрополија је овим изворима посвећивала велику пажњу и покушавала је да их што

више христијанизује. Услед тога је Духовним регуламентом прописано да епископи посебно провере чудотворне изворе воде око којих се окупљају верници (Тимотијевић, 2006).

Бечкеречки чудотворни брест је још у XIX веку био обележен иконом Богородице (Pavlov, 1994). Ово свакако да није могло бити урађено без сагласности локалног свештенства, а вероватно и виших црквених кругова. Поред иконе на дрвету су се од старина налазили и сребрни вотивни дарови који су представљали својеврсни симбол преко кога су верници остваривали комуникацију са божанским силама. Често су имали облик делова тела чије оздрављење су ходочасници желели, као што су руке, ноге, очи и сл. Пред Други светски рат дарови више нису били творевине кујунџија, већ су чешће били сачињени од дрвета, или су били у облику разних дрошева (Ф.М., 1939). Данас се ови вотивни дарови чувају у посебној витрини, као сећање на ову некадашњу праксу.

Овај брест је са близу пет метара обима и више од 450 година старости био сведок бројних историјских догађаја. Један од њих је посебно истакнут од стране Александра Сандића. Пред револуцију 1848. године Срби су у његовој непосредној близини наложили ватру и попалили у знак протеста црквене протоколе који су писани на мађарском језику (Pavlov, 1994). Такође, ни друштвена улога дрвета није била занемарљива. Пред Други светски рат у подножју бреста окупљале су се жене проводећи ту пролетње и летње вечери. У мистичној атмосфери оне су читале књиге, певале црквене песме, и причале о чудотворном исихасти Рафаилу (Ф.М., 1939, стр. 19).

Након Другог светског рата препозната је и природна реткост овог низијског бреста. Као једини остатак некадашње позносредњовековне шуме, он је 1960. године стављен под заштиту државе. О овој брестовој шуми сведочи и топоним сачуван у народу под називом Подбрешће (Поповић, 1996). Касније, највероватније током седамдесетих година XX века, стабло је страдало од удара грома па је остало без своје крошње. Над остацима је подигнута надстрешница покривена трском, како би се чудотворни брест бар делимично сачувао од даљег пропадања.

5. Даљи развој култа Преподобног Рафаила и канонизација (XIX–XX век)

У првим деценијама XIX века првобитна капела над гробом јеромонаха Рафаила замењена је новом шестоугаоног глосцрта. Грађевина је украшена једноставним профилацијама на кровном венцу и пиластрима, и са пирамидалним кровом. У капелу су уграђени и стари надгробни споменици који доприносе њеној рустичности, а кровна конструкција је добила декоративни гвоздени крст. Капела у овом облику и данас стоји уз југоисточни бок цркве, а једина промена која је видљива у односу на првобитни изглед

из XIX века јесте мање стрма кровна конструкција која је промењена у накнадним рестаурацијама.

Брига о ентеријеру капеле била је на завидном нивоу, како од стране локалног свештенства, тако и од стране парохијана. Још 1758. године забележено је да се над гробом Рафаила у капели налази кандило од стакла. Опрема је такође временом обogaћена па је тако бечкеречки сликар Јохан Гоигнер 1868. године осликао иконе на рипидама за капелу (Поповић, 2001). Према подацима из 1941. године капела је изнутра била измолвана а од мобилијара се истичу престо, налоњ, кандило и неколико икона (Николић, 1941).

Не би било лоше напоменути да везе између Бечкерека и Хиландара нису прекидане ни током XIX века. Почетком XIX века на Свету гору одлази Хаџи Прокопије из Бечкерека, где је више од тридесет година чувао типик Светог Саве у хиландарској типикарници у Кареји. Према мишљењу сликара Димитрија Аврамовића, који га је срео 1847. године, овај Србин из Цесареје чува типик строго и тачно као што је то још Свети Сава завештао (Аврамовић, 1848). Да ли је одлазак Хаџи Прокопија на Свету гору био инспириран причама о хиландарском монаху Рафаилу данас је тешко рећи.

У својим сећањима на Бечкерек писаним 1884. године на Ваведење Богородичино Александар Сандић је приповедао и о светом оцу Рафаилу. Писао је да га је мајка још као малог уочи петка и недеље по младом месецу водила да проведу ноћ у капели над светим моштима (Pavlov, 1994). Светост Рафаила истицана је и у радовима писаца римокатоличке вероисповести, па је тако у публикацији Самуела Боровског (1912) он називан у српској транскрипцији Преподобним. Према сведочанству из 1939. године порта Ваведенског храма у Бечкереку је на веће празнике примала на хиљаде ходочасника који су тражили утеху и лек за своје бољке. Људи су долазили из целог Баната, а било је и оних из Бачке и са простора Румуније. Међу њима није било само православаца већ и оних католичке вероисповести (Ф. М., 1939).

Након Другог светског рата друштвене, па самим тим и верске околности, у обновљеној Југославији драстично су се промениле. Међутим, то није значајно утицало на однос парохијана према Преподобном Рафаилу. Обичај бдења над моштима практикован је и даље средином шездесетих година XX века, а верници су тражили од свештеника да им се чита Рафаилова молитва (Павловић, 1965). Свети Рафаило Банатски званично је канонизован одлуком Светог архијерејског сабора Српске православне цркве 1965. године. Од тада се над гробом сваке године на дан 16/29. августа служи света литургија и реже славски колач (Поповић, 2001).

Прилог

Слика 1. Маја Бечкерека са краја XVII века
(1. Граднулица са манастиром; 2. Чонџика; 3. Бечкеречка варош)

Слика 2. Прејисџављени излед њорџе
Ваведенској храма из њериода 1737–1758.
(1. Кайела Прејодобној Рафаила; 2. Ваведенска црква; 3. Бресџ; 4. Келије саџрађене од хиландарских монаха; 5. Келија и кухиња)

Литература

- Аврамовић, Д. (1848). *Светѡа ѡра са сѡране вере, художестѡва и ѡвеснице*. Београд: Княжеско-Србској Књигопечатњи.
- Богдановић, Д. (1978). *Кайалої ћирилских рукојиса манасѡира Хилангара*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Богдановић, Д., Ђурић, В. и Медаковић, Д. (1978). *Хилангар*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе Србије.
- Borovszky, S. (1912). *Torontál vármegye*. Budapest: Országos Monografia-Társaság.
- Гавриловић, С. (2006). Исаија Ђаковић — архимандрит грегетешки, епископ јенопољски и митрополит крушедолски. *Зборник Маѡице срѡске за исѡорију*, 74, 7–35.
- Дучић, Н. (1889). Разни записи. *Starine*, XXI, 127–132.
- Milleker, F. (1933). *Geschichte der Stadt Veliki Bečkerek 1333–1918*. Wrschatz: Artistische Anstalt J. E. Kirchner's Witwe.
- Милојевић, М. (1872). *Огломи исѡорије Срба и срѡских — јуѡславенских — земаља у Турској и Аусѡрији*. Београд: Државна штампарија.
- Николић, Д. (1941). *Срби у Банайу: у ѡрошлосѡи и садашњосѡи*. Нови Сад: Уранија.
- Pavlov, V. (prir.) (1994). Aleksandar Sandić — Sećanje na Bečkerek. *Ulaznica: Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja*, 141–142, 8–11.
- Павловић, Л. (1965). *Кулѡови лица код Срба и Макегонаца*. Смедерево: Народни музеј Смедерево.
- Поповић, В. (1996). Духовни живот у Бечкереку. *Гласник: ѡрилози за науку, уметносѡи и кулѡуру*, 7, 172–186.
- Поповић, Д. (1931). О Банату и становништву Баната у 17 веку. *Гласник Исѡориској грушѡва у Новом Саду*, 9–10, 194–223.
- Поповић, М. (2001). *Верско-црквени живої Срба у Банайу*. Зрењанин: Театар.
- Радонић, Ј. (1904). Прилошци историји Срба у Угарској крајем XVII и поч. XVIII века. *Лейѡоис Маѡице срѡске*, 223–224 (I–VI), 189–220.
- Руварац, Д. (1903). *Ојис срѡских фрушкојорских манасѡира 1753. јодине*. Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.
- Станојловић, А. (ур.). (1938). *Пеѡровѡрад (Велики Бечкерек)*. Петровград: Штампарија Толицки Мартинов.
- Тимотијевић, М. (2006). *Рађање модерне ѡривајносѡи*. Београд: Слио.
- Тимотијевић, М. (1996). *Срѡско барокно сликарсѡво*. Нови Сад: Матица српска.

Ф.М. (1939). Испосник Рафаило, који је живео пре 400 година, моћ његове молитве и чудотворна течност испод дивовског бреста. *Полиџика*, 11065, 19.

Фотић, А. (2000). *Свети њора и Хиландар у Османском царству: XV–XVII век*. Београд: Балканолошки институт САНУ.

From the Imperial Camp at Betzkerek (1696). *The Post Man, And the Historical Account*, 217.

Hammer, J. (1830). *Geschichte des osmanischen Reiches 1656–1699*. Pest: C.A. Hartleben's Verlage.

Dejan Vorgić

Christian Cultural Centre dr Radovan Bigović, Belgrade

Saint Raphael of Banat in the Context of Historical and Ethnological Sources

This research primarily aims to shed light on the historical circumstances of life and death St. Raphael of Banat. In a special segment of this work, the emphasis will be on the existence of a monastery with a dedication Presentation of the Virgin at the end of the seventeenth century in Beckserek where short-term stayed and died monk Rafailo. At the beginning of XVIII century there is the development of the cult dedicated to this a monk, and this research will investigate all segments of its manifestation, to church Parliament's official canonization in 1965.

Key words: St. Raphael of Banat, cult, Beckserek, Presentation of the Virgin Temple, Hilandar, elm.

Датум пријема чланка: 14. 4. 2015.

Датум прихватања чланка за објављивање: 1. 12. 2016.

